

UDK: 37.091.26

Furkat XOLMIRZAYEV,

Ta'limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi bo'lim boshligi, A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti mustaqil izlanuvchisi

E-mail: furkatxolmirzayev@gmail.com

Samarqand davlat chet tillar instituti professori F.Narzikulova taqrizi asosida

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTEBLARIDA TASHQI MONITORING VA BAHOLASH JARAYONLARINING SHAFFOFLIGI: MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

Аннотация

Maqolada umumiy o'rta ta'lim makteblarida o'tkaziladigan tashqi monitoring va baholash jarayonlarining xolisligi hamda shaffoqligi 2026-yil may-iyul oylarida respublikaning 14 ta hududidan 106 nafar ta'lim tizimi xodimi ishtirokida o'tkazilgan so'rovnomaga natijalari asosida tahlil qilingan. Respondentlarning 82,1 foizi jarayonni shaffof va xolis deb baholagani holda, 66,0 foizi natijalarni sun'iy oshirishning kamida bitta usuli tizimda mavjudligini qayd etgan. Shaffoqlikka to'sqinlik qiluvchi asosiy omillar sifatida maktab reytingi pasayishidan xavotirlanish (50,0%), pedagoglarda shaffoqlik madaniyatining yetarli shakllanmaganligi (29,2%), ma'muriy bosim va baholashning to'liq raqamlashtirilmaganligi (har biri 27,4%) aniqlangan. Direktorning yuqori tashkilotlar bosimidan himoyalash vakolati to'liq mavjudligini atigi 7,5 foiz respondent tasdiqlagan.

Kalit so'zlar: tashqi monitoring, ta'lim sifatini baholash, xolislik, shaffoqlik, baho daxlsizligi, natijabozlik, maktab boshqaruvi, direktor vakolatlari.

ПРОЗРАЧНОСТЬ ПРОЦЕССОВ ВНЕШНЕГО МОНИТОРИНГА И ОЦЕНИВАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация

В статье на основе анкетирования 106 работников системы образования из 14 регионов, проведенного в мае-июле 2026 года, анализируются объективность и прозрачность процессов внешнего мониторинга и оценивания в общеобразовательных школах. Хотя 82,1% респондентов оценили процесс как прозрачный и объективный, 66,0% отметили наличие в системе хотя бы одного способа искусственного завышения результатов. Основными препятствиями названы опасение снижения рейтинга школы (50,0%), недостаточная культура прозрачности у педагогов (29,2%), административное давление и неполная цифровизация оценивания (по 27,4%). Лишь 7,5% респондентов подтвердили наличие у директора полномочий для защиты от давления вышестоящих организаций.

Ключевые слова: внешний мониторинг, оценка качества образования, объективность, прозрачность, неприкосновенность оценки, погоня за показателями, управление школой.

TRANSPARENCY OF EXTERNAL MONITORING AND EVALUATION PROCESSES IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS: PROBLEMS AND WAYS TO ADDRESS THEM

Abstract

Drawing on a survey of 106 education staff from 14 regions conducted in May-July 2026, the article analyses the objectivity and transparency of external monitoring and assessment in general secondary schools. Although 82.1% of respondents rated the process as transparent and fair, 66.0% reported that at least one method of artificially inflating results exists in the system. The main barriers were concern about a decline in school ratings (50.0%), a weak culture of transparency among teachers (29.2%), administrative pressure and incomplete digitalisation of assessment (27.4% each). Only 7.5% confirmed that principals are fully able to resist pressure from higher authorities.

Keywords: external monitoring, educational assessment, objectivity, transparency, assessment integrity, score inflation, school management.

Kirish. Mamlakatimizda so'nggi yillarda ta'lim sifatini baholashning xalqaro standartlarga mos milliy tizimini shakllantirish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda ta'lim sifatini baholash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan [1], Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida esa PISA reytingida jahonning birinchi 30 ta mamlakati qatoridan o'rin egallash maqsad qilib qo'yilgan [2]. Xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etishning tashkiliy-huquqiy asoslari Vazirlar Mahkamasining 997-son qarori bilan yaratilgan [3], PF-76-son Farmon bilan esa ta'lim sifatini ta'minlash tizimini takomillashtirish choralari belgilangan [4].

Ta'kidlash joizki, 2026-yil sentabr oyida e'lon qilingan PISA 2025 natijalarida O'zbekistonning tabiiy fanlar bo'yicha

ko'rsatkichi 83 ballga oshgan. Biroq OECD mamlakatimizning matematika va o'qish savodxonligi bo'yicha javob ma'lumotlarida qo'shimcha tekshiruv talab etadigan, ayrim maktab va hududlarda ko'proq uchragan nomuvofiqliklarni aniqlagan va ushbu ikki yo'nalish natijalarini xalqaro taqqoslash uchun e'lon qilmagan [5]. Mazkur holat baholash jarayonlarining xolisligi masalasini nazariy muammo doirasidan chiqarib, ta'lim sifatini boshqarishning amaliy muammosiga aylantiradi.

Monitoring ta'lim natijalariga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish jarayoni sifatida [6; 4-b.] faqat ishonchli ma'lumotlar mavjud bo'lgandagina o'z vazifasini bajaradi. Milliy tashqi monitoring natijalari maktablar reytingi, rahbarlar faoliyatini baholash va pedagoglarni rag'batlantirish bilan bog'langani

sababli uning joriy holatini ta'lim tizimi xodimlarining nigohi orqali o'rganish dolzarb vazifa hisoblanadi.

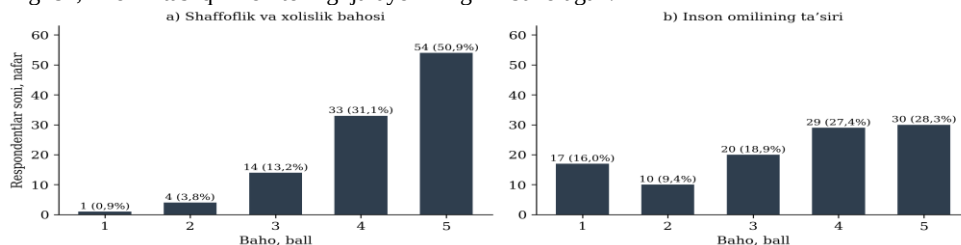
Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ta'lim sifatini boshqarish va monitoring qilish muammosi respublikamiz olimlari tomonidan turli jihatlaridan tadqiq etilgan. Sh.Qurbonov va E.Seytxalilov ta'lim sifatini boshqarishning nazariy-metodologik asoslarini [7], M.Vaxobov o'qitish sifati monitoringi modelini [8] ishlab chiqqan. Sh.Abdiraimov va hammualliflar tashqi monitoringni vakolatli tashkilot tomonidan belgilangan tartibda o'tkaziladigan baholash jarayoni sifatida ichki monitoringdan farqlaydi [6; 186-b.]. A.Ismailov natijalar ishonchligini ta'minlovchi "Tadqiqot sifati nazorati" komponentini taklif etgan [9], F.Abdullayev monitoringning xolisligiga alohida e'tibor qaratishni tavsiya etib [10; 81-b.], adolatlilik va xolislik tamoyillarini asoslagan 1-jadval. Respondentlar tarkibi (n=106)

Ko'rsatkich	Guruh	Soni	%
Lavozim	Tuman (shahar) maktabgacha va maktab ta'limi bo'limi	33	31,1
	Maktab direktori o'rinbosari	28	26,4
	Maktab direktori	15	14,2
	Vazirlik yoki respublika tashkiloti	14	13,2
	O'qituvchi va boshqa maktab xodimlari	8	7,5
	Hududiy boshqarma / ko'rsatilmagan	8	7,5
Hudud	Farg'ona viloyati	49	46,2
	Xorazm viloyati	22	20,8
	Boshqa 12 ta hudud	35	33,0
Hudud turi	Shahar / tuman / qishloq	52 / 36 / 18	49,1 / 34,0 / 17,0

Guruhlararo tahlil uchun respondentlar maktab darajasi (n=51) va boshqaruv organlari (n=50) guruhlariga ajratildi, 9-savol asosida har bir respondent qayd etgan manipulyatsiya usullari soni (0–7) hisoblandi. Ma'lumotlar tavsifiy statistika, Mann–Uitni U, Kraskel–Uollis H mezonlari va Spirmen koeffitsienti (p) yordamida tahlil qilindi (p<0,05).

Tahlil va natijalar. So'rovnom natijalariga ko'ra, respondentlarning 82,1 foizi tashqi monitoring jarayonining

shaffof, xolis va adolatli o'tkazilishiga 4 yoki 5 ball bergan (M=4,27; SD=0,90). Ayni paytda inson omilining natijalar xolisligiga ta'sirini 55,7 foizi kuchli deb baholagan (M=3,42; SD=1,41). 1-rasmdan ko'rinib turibdiki, shaffoflik bahosida javoblar shkalaning yuqori qismiga to'plangan bo'lsa, inson omili bahosida ular butun shkala bo'ylab taqsimlangan: 16,0 foiz respondent uni eng past, 28,3 foizi eng yuqori ball bilan baholagan.

1-rasm. Tashqi monitoring shaffofligi (a) va inson omili ta'siri (b) bo'yicha respondentlar baholarining taqsimoti (n=106)

Natijalarni sun'iy oshirish usullari to'g'risidagi savolga berilgan javoblar esa umumiy baholardan farqli manzarani namoyon etdi (2-jadval). Faqat "jarayon to'liq shaffof o'tadi, bunday holatlar kuzatilmaydi" javobini tanlagan respondentlar Natijalarni sun'iy oshirishga olib keladigan usullar (bir nechta javob, n=106)

34,0 foizni (36 nafar) tashkil etdi. Qolgan 66,0 foiz (70 nafar) respondent tizimda kamida bitta manipulyatsiya usuli mavjudligini, 15,1 foizi esa uch va undan ortiq usulni qayd etgan. 2-jadval

Usul	Soni	%
O'quvchilarning bir-biridan ko'chirishi uchun sharoit yaratish	32	30,2
Test vaqtida o'quvchilarga to'g'ridan-to'g'ri yordam berish	30	28,3
Sinovga faqat a'lo va yaxshi o'qiydigan o'quvchilarni kiritish	23	21,7
O'zlashtirishi past o'quvchilarni sinovga jalb qilmaslik	21	19,8
Topshiriqlarni o'quvchilar o'miga o'qituvchining bajarishi	16	15,1
Tashqi kuzatuvchilar bilan oldindan kelishib olish	12	11,3
Nazorat savollari va javoblarini oldindan topishga urinish	12	11,3
Jarayon to'liq shaffof, bunday holatlar kuzatilmaydi	45	42,5

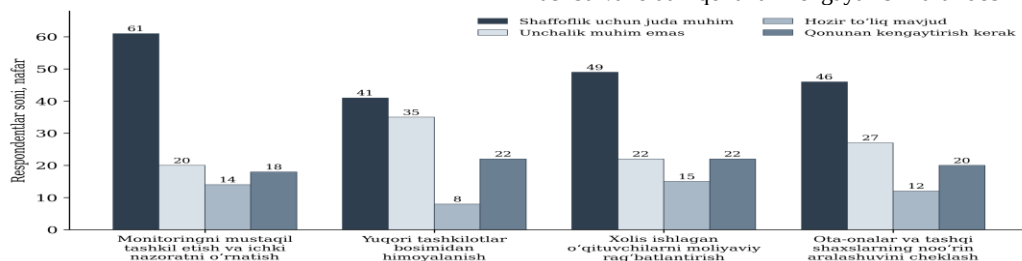
Tadqiqotning eng muhim natijasi ikki savol javoblari o'rtasidagi tafovutda namoyon bo'ldi: jarayonni shaffof deb baholagan (4–5 ball) 87 nafar respondentning 55 nafari (63,2%) bir vaqtning o'zida kamida bitta manipulyatsiya usulini qayd etgan. Shaffoflik bahosi va qayd etilgan usullar soni o'rtasidagi bog'liqlik manfiy, biroq kuchsiz ($p=-0,21$; $p=0,033$).

Tashqi baholash shaffofligiga to'sqinlik qiluvchi omillar (bir nechta javob, $n=106$)

Omil	Soni	%
Maktab reytingi yoki ko'rsatkichlari pasayib ketishidan xavotirlanish	53	50,0
Pedagoglarda "shaffoflik madaniyati"ning yetishmasligi	31	29,2
Yuqori boshqaruv organlarining faqat yuqori ko'rsatkich talab qilishi	29	27,4
Baholashning to'liq raqamlashtirilmaganligi sababli inson omilining saqlanishi	29	27,4
O'qituvchi maoshi, toifasi yoki rag'batining o'quvchi natijalariga bog'langanligi	23	21,7
Nazorat mexanizmlari (kamera, kuzatuvchilar) sustligi	22	20,8
Ota-onalar yoki o'quvchilarning noroziligi va bosimi	13	12,3

Ochiq savolga berilgan javoblar ham ushbu omillarni tasdiqlaydi. Respondentlardan biri: "Yuqoridan bosim bo'lgach hatto rahbarlar ham bahoni sun'iy ko'tarishni talab qiladi", – deb yozgan. 53 ta ochiq javobdan 4 tasida amaliy takliflar bildirilgan: sinovga o'quvchilarni tasodifiy tanlash, testni kompyuter orqali o'tkazish, baholash mezonlarini aniq belgilash va xorijiy tajribani o'rganish.

Direktor vakolatlari orasida monitoring jarayonini mustaqil tashkil etish va ichki nazoratni o'rnatish shaffoflik uchun eng muhim deb topildi (57,5%). Biroq har bir vakolat bo'yicha uni "hozirda to'liq mavjud" deb hisoblovchilar ulushi 15 foizdan oshmadi. Eng zaif bo'g'in yuqori turuvchi tashkilotlar bosimidan himoyalaniish vakolati bo'lib, to'liq mavjudligini faqat 7,5 foiz respondent tasdiqlagan, 20,8 foizi ushbu vakolatni qonunang kengaytirish zarur deb hisoblaydi.

2-rasm. Tashqi monitoringning xolis va bosimsiz o'tishini ta'minlash uchun direktor vakolatlarining baholanishi (n=106)

Guruhlarga qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, boshqaruv organlari xodimlari monitoring shaffofligini maktab xodimlariga nisbatan statistik ahamiyatli darajada yuqori baholagan ($M=4,44$ va $M=4,10$; $U=1001$; $p=0,042$). Lavozimlar kesimida maktabga eng yaqin turgan direktorlar eng past ($M=3,87$), vazirlik va respublika tashkilotlari xodimlari esa eng yuqori baho bergan ($M=4,57$). Hudud turi bo'yicha inson omili ta'sirini baholashda ham ahamiyatli farq aniqlandi ($H=6,37$; $p=0,041$): shahar respondentlari uni eng kuchli ($M=3,77$), tuman respondentlari esa eng zaif ($M=2,89$) deb baholagan.

Kamida bitta manipulyatsiya usulini qayd etganlar ulushi maktab xodimlarida 72,5 foizni, boshqaruv organlarida 60,0 foizni tashkil etdi ($\chi^2=1,26$; $p=0,261$), ya'ni bu tasavvur boshqaruvning barcha bo'g'inlarida mavjud.

Natijalar muhokamasi. Deklarativ ishonch va real amaliyot o'rtasidagi tafovutni ikki xil izohlash mumkin: respondentlar manipulyatsiyani o'z maktabida emas, boshqa joylarda uchraydigan hodisa sifatida ko'rishi yoki rasmiy baho berishda ijtimoij maqbullik ta'siri kuchli bo'lishi mumkin. Past o'zlashtiruvchi o'quvchilarni chetlatish va faqat a'lochilarni tanlab kiritish holatlari A.Ismailov tanqidiy tahlil qilgan amaliyot, ya'ni o'quvchilarni tanlash mexanizmi yo'lga qo'yilmaganligi bilan bog'liq [9]. Reyting pasayishidan xavotirlanish va ma'muriy bosimning asosiy to'siq sifatida ko'rsatilishi esa muammo alohida pedagoglarda emas, balki natijalarni rag'bat va jazo bilan bog'lagan boshqaruv tizimining tuzilmasida ekanligini ko'rsatadi [7], [15].

Direktorlarning bosimdan himoyalaniish vakolati deyarli mavjud emasligi E.Xudoyberdiyevning maktab rahbarlari vakolatlarining cheklanganligi haqidagi xulosasiga mos keladi [13; 79-b.]. Tuman bo'limlarining ta'lim sifatini baholash vakolatlari rasman bekor qilingan bo'lsa-da [13; 75–76-b.], respondentlarning ma'muriy bosim haqidagi javoblari amaliyotda norasmiy ta'sir saqlanib qolayotganini ko'rsatishi mumkin. Shu bilan birga, respondentlarning 33,0 foizi bosimdan himoyalaniish vakolatini "unchalik muhim emas" deb hisoblagani yuqoridan keladigan bosimning odatiy hol sifatida qabul qilinayotganidan dalolat beradi. Direktorlar shaffoflikni eng past, vazirlik xodimlari esa eng yuqori baholagani yuqori bo'g'inlar quyi darajadagi real vaziyat haqida to'liq axborotga ega emasligini ko'rsatishi mumkin. Shu jihatdan A.Ismailov taklif etgan "Tadqiqot sifati nazorati" komponentini [9] faqat milliy va xalqaro tadqiqotlarda emas, balki maktablarda o'tkaziladigan tashqi monitoringda ham qo'llash, F.Abdullayev tavsiya etganidek, monitoring jarayonining xolisligiga alohida e'tibor qaratish [10; 81-b.] maqsadga muvofiqdir. Bizningcha, "baho daxlsizligi" tamoyilini [6; 17-b.] ta'lim muassasalari darajasiga kengaytirish, ya'ni past natija ko'rsatgan maktab rahbariyatini faqat shu natija uchun jazolamaslik ham xolis natija olishning muhim sharti hisoblanadi. PISA 2025 bo'yicha OECD hisobotida qayd etilgan nomuvofiqliklarning [5] sababi ushbu tadqiqotda o'rganilmagan, biroq respondentlar ko'rsatgan omillar – ma'muriy bosim, reyting pasayishidan xavotirlanish, nazoratning sustligi – xalqaro tadqiqotlarda ham ma'lumotlar yaxlitligiga xavf tug'dirishi mumkin. Tadqiqotning cheklovlari sifatida tanlanmaning reprezentativ

emasligi (respondentlarning 67,0 foizi Farg'ona va Xorazm viloyatlariga to'g'ri keladi), o'qituvchilar ulushining kichikligi (7,5%) va ijtimoiy maqbullik ta'siri ehtimolini qayd etish lozim.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari tashqi monitoring shaffofligiga nisbatan yuqori deklarativ ishonch (82,1%) real amaliyotga oid javoblar bilan tasdiqlanmasligini ko'rsatdi: respondentlarning 66,0 foizi natijalarni sun'iy oshirish usullari mavjudligini qayd etgan. Natijalarning buzilishi asosan tizimli omillar bilan izohlanadi, maktab direktorlari esa yuqori tashkilotlar bosimidan himoyalanih imkoniyatiga deyarli ega emas. Aniqlangan muammolarni bartaraf etish uchun quyidagilar taklif etiladi:

birinchidan, "baho daxlsizligi" tamoyilini ta'lim muassasalari darajasiga kengaytirib, tashqi monitoring natijalaridan maktab rahbarlarini jazolash uchun emas, diagnostika va metodik ko'mak ko'rsatish uchun foydalanish tamoyilini me'yoriy hujjatlarda mustahkamlash;

ikkinchidan, sinovlarni kompyuter asosida o'tkazish, ishtirokchi o'quvchilarni ikki bosqichli tasodifiy tanlov usulida markazlashgan tartibda aniqlash va o'quvchilar ro'yxatini maktab tomonidan o'zgartirish imkoniyatini cheklash;

uchinchidan, jarayonga aralashmasdan kuzatib boradigan mustaqil kuzatuvchilar institutini shakllantirish hamda natijalardagi g'ayritabiiy javob naqshlarini aniqlovchi statistik tahlil tizimini joriy etish;

to'rtinchidan, past natija ko'rsatgan maktab rahbariyatiga nisbatan faqat shu natijaga asoslangan intizomiy choralarni qo'llashni cheklash, natijalarni xolis e'lon qilgan rahbarlarni rag'batlantirish mexanizmini yaratish;

beshinchidan, maktab ma'muriyati va tashqi monitoring tashkilotchilari uchun baholashda xolislik va shaffoflikni ta'minlash bo'yicha amaliy simulyatsion treninglarni malaka oshirish dasturlariga kiritish.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-son qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 5-maydagi "Ta'lim sifatini ta'minlash va ta'lim xizmatlari ko'rsatish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-76-son Farmoni.
5. OECD. PISA 2025 Results (Volume I): Future-Ready Students. – Paris: OECD Publishing, 2026.
6. Abdiraimov Sh.S., Maxmudov A.Z., Tojiboyev R.S. Ta'limda baholash va monitoring asoslari: o'quv-uslubiy qo'llanma. – Toshkent, 2025. – 210 b.
7. Qurbonov Sh.E., Seytxalilov E.A. Ta'lim sifatini boshqarish. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2006. – 592 b.
8. Vaxobov M.M. Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'qitish sifati monitoringi modelini takomillashtirish: ped. fan. dok. ... dis. – Toshkent, 2007. – 260 b.
9. Ismailov A.A. Tayanch o'rta ta'lim sifatini baholashni tashkil etish mexanizmini PISA xalqaro dasturi talablari asosida takomillashtirish: ped. fan. bo'yicha fals. dok. (PhD) ... dis. – Toshkent, 2022. – 146 b.
10. Abdullayev F.R. Maktabda ta'lim sifatini boshqarishda baholashning innovatsion usullarini joriy etish mexanizmini takomillashtirish: ped. fan. bo'yicha fals. dok. (PhD) ... dis. – Toshkent, 2023. – 137 b.
11. Abdullayev F.R. Monitoring ta'lim sifatini boshqarishning vositasi sifatida // Xalq ta'limi: muammolar, izlanishlar, yechimlar. – Toshkent, 2022. – № 3. – B. 76–81.
12. Abdullayev F.R. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ta'lim sifatini baholashning amaliyotdagi holati tahlili // Tafakkur ziyosi. – Jizzax, 2022. – № 3. – B. 212–216.
13. Xudoyberdiyev E.U. Umumta'lim muassasalarini boshqarish strategiyasini ishlab chiqish mexanizmini takomillashtirish: (PhD) ... dis. – Toshkent, 2025. – 247 b.
14. Грини В., Келлаган Т. Оценка образовательных достижений на национальном уровне. – М.: Логос, 2011. – 216 с.
15. Campbell D.T. Assessing the impact of planned social change // Evaluation and Program Planning. – 1979. – Vol. 2, No. 1. – P. 67–90.
- 16.